

Gerard van Nijmegens 'Berglandschap met ossewagen' en het dagboek van zijn reis langs de Rijn

In 1972 kocht het Rijksmuseum een schilderij door de Rotterdamse kunstenaar Gerard van Nijmegen (1735–1808). Het was het eerste van deze schilder in de verzameling en tot nu toe ook het enige (afb. 1). Kort daarop werd het in het *Bulletin* afgebeeld en toegelicht, waarbij de auteur in het algemeen de verwantschap met de 17de-eeuwse voorgangers als Ruysdael en Pijnacker signaleerde en er op wees dat Van Nijmegens berggezichten een aparte plaats innemen in het panorama van de Hollandse landschapsschildering¹. Bijna en-passant werd in de karakteristiek die daar van het werk werd gegeven, een associatie opgeroepen met het Duitse Rijnlandschap.

Intussen is gebleken hoe daarmee de spijker op de kop geslagen was. Inderdaad is het Duitsland geweest – en niet Zwitserland, zoals meestal werd aangenomen – waar Van Nijmegen zijn inspiratie had gevonden voor zijn bergezichten en watervallen. Hij zag deze vooral op een lange reis langs de Rijn, die hij in de zomer van 1788 ondernam. Van die tocht hield hij een dagboek bij, dat – evenals dat van een eerdere en kortere reis – bewaard is gebleven en waarin beschrijvingen van plaatsen die een bijzondere indruk op de schilder hebben gemaakt, als het ware geïllustreerd zijn met de afdrukken van een aantal van zijn etsen². Op zichzelf was dat etswerk al wel bekend, maar omdat de prenten geen plaatsaanduiding dragen, ging men er van uit dat de landschappen – er

zijn ook dierprenten en andere onderwerpen in zijn oeuvre – op fantasie berustten.

Dankzij het handschrift met de reisbeschrijving kunnen nu vijf landschappen gedetermineerd worden als gezichten in het Rijngebied (zie afb. 3 t/m 7). En op hun beurt kunnen die etsen nu uitgangspunt vormen bij de localisering van geschilderde landschappen. Dit bleek onlangs mogelijk bij een nieuw aangekocht schilderij in het Musée départemental des Vosges te Epinal. Dit geeft – in spiegelbeeld – hetzelfde landschap te zien als de ets die in het reisjournaal bij het verhaal over een waterval te Lorch a/d Rijn is gevoegd en kon zo zijn juiste titel krijgen (afb. 7 en 8)³.

Maar ook als er niet toevallig een overeenkomstige ets is, geeft het reisdagboek soms uitsluitel. En dat is nu op verrassende wijze het geval bij het schilderij in het Rijksmuseum. Na op 15 mei 1788 uit Rotterdam vertrokken te zijn, en afwisselend per koets en per schip via Arnhem, Wezel, Keulen enz. de Rijn afgezakt te zijn, tot aan Mannheim, was de kunstenaar op de terugweg voorbij Düsseldorf gekomen. Op een van zijn wandelingen in de omgeving bij een herberg uitrustend slaat hij het leven van de bevolking gade, en na er zich over verwonderd te hebben dat zoveel zwaar landwerk door vrouwen verricht wordt, noteert hij dan: 'Ongelooflijk is ook het werk 't geen hier door ossen gedaan word. Men vind, hoog in Duitsland geen Paarden. Het

Afb. 1. Gerard van Nijmegen, 1790, Berglandschap met ossewagen. Paneel, 62 x 89 cm. Amsterdam, Rijksmuseum.

Ploegen en het overbrengen der Goederen binnenslands, tusschen die gebergten en heijen gelegen, geschied door zware stieren en trek ossen, waarvan er één (en dikmaals gebruikt men daartoe ongemeene zware stieren) tusschen de boomen van de kar loopt, welke kar niet meer dan twee groote wielen heeft, alzoo de bergachtige oord, vol korte bochtige wegen, geen lange wagen op vier wielen veelal toelaten, maar, 't geen bijzonder is, deze dieren trekken de kar niet voort, zo als bij ons de Paarden doen met de borst, dit doen zij enkel met den kop'.

Hierna verwijst Van Nijmegen naar een tekening die blijkbaar bij deze beschrijving hoorde, maar die er nu niet meer bij is: 'Zie

de afbeelding van ons, naar 't leven geteekend, hier tegen over, op Pag. ...' (dit is oningevuld). Hij gaat dan door:

'En naar mate de vracht zwaarder is spannen zij twee, drie, ja somtijds vier ossen voor de kar en indien de bergachtige wegen en de vracht wat zwaar zijn, plaatzen zij een zwaren stier tusschen de boomen van de kar omdat die, nog veel sterker zijnde dan een os, het geweldig slingeren en stooten van de kar wederstaan bij het afdalen van ongelijke bergachtige wegen, de drukkende last van de kar beter kan ophouden dan de ossen, waarvan er een of meer voor den stier uitloopt, om hem weder te helpen in het op en voort trekken van de kar, tegen oplopende

Afb. 2. Detail van afbeelding 1.

en steile wegen in 't gebergte. Soms tijds zetten zij twee ossen, naast elkander, voor eene karre en die hebben dan een juk op den nek, 't geen hun aaneen koppeld, in 't midden waarvan de disselboom vast zitt, en waar mede zij de kar, zonder verder strengen of kettingen aan te hebben, met den kop voort trekken. Zie onze Afbeelding op Pag. ...' (ook hier weer oningevuld).

'Tot afwering van de vliegen en muggen, die hier ook in meenigte zijn, steekt de meester takken van Boomen, vol bladeren, tusschen de tuigen van de os of stier, die in de kar loopt, hangt'er eenige aan de boomen van de kar en aan de strengen van die welke vooruit loopen-....'. Zijn uitvoerige beschouwing besluitende merkt de kunstenaar tenslotte op:

'zoodanig een kar te zien voorbijtrekken, geeft voor ons, die aan Paarden gewoon zijn, een vreemde en voor een Schilder een recht schilderachtige vertooning'.

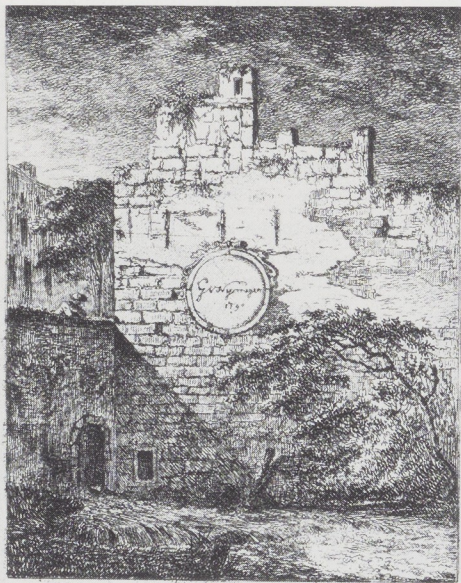
Het is zonneklaar dat het schilderij in het Rijksmuseum hier de eigen woorden van de kunstenaar in beeld brengt. Of beter misschien nog: dat zijn reisverhaal de omstandige beschrijving is van wat de kunstenaar veel overtuigender met de penseel verbeelden kon. Uit zijn bewoordingen kan worden afgeleid dat er één of zelfs twee studies naar deze 'schilderachtige vertooning' hebben bestaan, maar deze zijn nu niet meer bekend. Met het bovenstaande is vooral aangegeven waarin het belang ligt van deze reisherinneringen voor de interpretatie van

Afb. 3. Gerard van Nijmegen. Stroomversnelling onder een brug bij een vervallen gebouw. Ets; titelblad voor de serie van vijf gemerkt B. Amsterdam, Rijksprentenkabinet.

In het reisjournaal beschreven als een gezicht uit een der vertrekken van de Tekenacademie te Düsseldorf.

Afb. 5 (linksonder). Gerard van Nijmegen, Vrouwen bij een waterbak in de bergen. Ets; nr. 3 uit de serie gemerkt B. Amsterdam, Rijksprentenkabinet.

In het reisjournaal van 1788 ingevoegd als illustratie bij een verhaal over deze drinkbakken in de omgeving van Heidelberg. Een holle boom fungeert als hevel.

Afb. 4. Gerard van Nijmegen, Watermolen. Ets, nr. 2 uit de serie gemerkt B. Amsterdam, Rijksprentenkabinet.

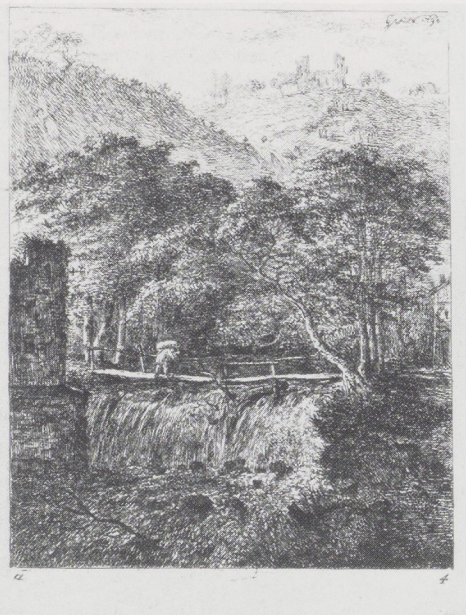
Door het reis-journaal van 1788 te identificeren als een korenmolen in de buurt van 'de Velzen of Rotzen van Metman' (= Mettmann bij Düsseldorf).

Afb. 6 (rechtsonder). Gerard van Nijmegen, Stenen brug in rivierlandschap; Ets, nr. 5 uit de serie gemerkt B. Amsterdam, Rijksprentenkabinet.

Aan de hand van het reisjournaal van 1788 te localiseren bij Rüdesheim.

Afb. 7. Gerard van Nijmegen, Zakkendrager op smalle brug over een waterval, Ets; nr. 4 in de serie gemerkt a. Amsterdam, Rijksprentenkabinet.
In het reisjournaal van 1788 gelocaliseerd bij Lorch, ten N. van Bingen.

Afb. 8 (linksonder). Gerard van Nijmegen, 1788. Waterval bij Lorch. Paneel, 78×60,4 cm. Epinal, Musée départemental des Vosges.

Gerard van Nijmegens eigen kunst. Natuurlijk bieden beide dagboeken, maar in het bijzonder dat van 1788, ook nog andere interessante facetten: de beschrijving van de keurvorstelijke galerij in Düsseldorf, de ontmoetingen met kunstenaars en anderen onderweg, de hele manier waarop zo'n tocht van elf weken toen werd afgelegd.

Deze alle te belichten en er uitvoerig bij stil te staan, zou ons echter al gauw buiten het bestek van dit museumbulletin voeren. Strikt genomen is dat ook het geval bij wat nu volgt; de publicatie van een schilderij dat onlangs werd verworven door het Historisch Museum in Van Nijmegens geboorteplaats Rotterdam. Maar terwille van de actualiteit en het onmiddellijke verband met de grote Rijnreis van de kunstenaar, moge deze recente vondst hier toch worden afgebeeld (afb. 9).

Het is, dat is nu duidelijk, weer een berglandschap in Duitsland. Alle geliefde ingrediënten daarvan zijn hier aanwezig: de bergruggen, de kasteelruïnes, een rustieke houten brug en ook de waterval, het troetelkind van Gerard van Nijmegens picturale verbeelding dat ook op het Amsterdamse schilderij zo'n prominente plaats inneemt. Maar hier, op de nieuwe aanwinst van Rotterdam, staat links, enigszins apart van de rest van het tafereel, een groep mensen. Er is nooit veel aandacht aan geschonken; niet door de kunsthandel waar het schilderij jarenlang verbleef, en niet op de tentoonstelling van Hollandse 18de-eeuwse kunst, die in 1971-'72 door de Verenigde Staten reisde⁴. Na bijna twee eeuwen was er niet meer bekend wat het eigenlijk voorstelde. Totdat een Rotterdamse veilingcatalogus uit 1816 het geheim prijs gaf. In de beschrijving der voorstelling is daar opgemerkt: 'Geheel vooraan heeft zich de schilder met zijne vrouw en dienstmaagd afgebeeld'. Met andere woorden: dit is het herinneringsstuk aan Gerard van Nijmegens Rijnreizen. Mogelijk de eerste, uit 1782, waarvan hij zelf zegt dat hij haar ondernam in het gezelschap van zijn vrouw en dienstbode; met groter waarschijnlijkheid de veel langere en veel belangrijkere uit 1788⁵. Gezien het jaar van ontstaan, 1792, zou het echter ook de

Afb. 9. Gerard van Nijmegen, 1792, *De schilder met zijn vrouw en een dienstmaagd tijdens een reis langs de Rijn in Duitsland*. Doek, 94 × 78 cm. Rotterdam, Rotterdams Historisch Museum.

vermelting kunnen zijn van de herinneringen aan béide reizen. Met steun van de Vereniging Rembrandt kon dit kernstuk uit Van Nijmegens oeuvre het vorige jaar in ieder geval definitief naar het land van herkomst terugkeren.

Noten

¹ Door mr. C. J. de Bruyn Kops, in een artikel 'Aanwinsten in de gedeeltelijk gereorganiseerde afdeling 18de en 19de eeuwse schilderkunst', *Bulletin Rijksmuseum* 22 (1974), pp. 17-36.

² 'Tweede reis door Duitschland gedaan in de Maanden Meij, Junij en Julij in 't Jaar 1788, door Gerard van Nijmegen en Huisvrouw', handschrift van 208 bladzijden, Atlas van Stolk, Rotterdam. In dezelfde verzameling is ook het manuscript-journaal van die eerdere tocht: 'Eerste reis door Gelderland, en gedeelte van Duitschland en Braband, gedaan door Gerard van Nijmegen, Huisvrouw en Dienstmaagd in 't jaar 1782', handschrift van 126 bladzijden. De vorige conservatrice van de Atlas, mej. W. A. H. Crol, had het plan deze beide bronnen uit te geven en hield er enkele voordrachten over voor het Historisch Genootschap Roterodamum. Helaas kon zij haar publicatieplannen niet uitvoeren door haar onverwacht overlijden ten gevolge van een auto-ongeluk in 1973.

³ Op de betekenis van dit journaal voor Van Nijmegens geëttst en geschilderd werk is door de schrijver onlangs de aandacht gevestigd in de *Revue du Louvre* 33 (1983), pp. 409-410, 'A propos d'un paysage de montagnes de Gérard van Nijmegen'.

⁴ Tentoonstellingscatalogus *Dutch Masterpieces from the eighteenth century*, Minneapolis, Toledo Philadelphia, 1971-1972, nr. 54, 'scene in Switzerland'.

⁵ Het titelblad van het daarop betrekking hebbende journaal vermeldt weliswaar 'gedaan ... door Gerard van Nijmegen en Huisvrouw', maar op p. 5 spreekt de schilder over 'de vrouwen in ons gezelschap'.